

Vladimír Šiler: Chudoba s otazníky

Příspěvek na odborném semináři Armády spásy *Chudoba v nás a kolem nás*, Ostrava, 10. 10. 2017

Filozofické tázání

Název tohoto semináře – *Chudoba v nás a kolem nás* – dává tušit, že chudoba je fenomén poněkud vágní a fluidní, tedy neostrý, nejasný a pružně se přelévající, takže nesnadno uchopitelný, definovatelný. To je dobře, že nemáme tak zcela jasno. Tápeme, hledáme. To je přesně to, co jsem chtěl zdůraznit, to je jeden z postupů, jenž musí být zvolen, abychom byli právi komplexní povaze skutečnosti. Filozofové začínají obvykle tím, že pochybují, skepsí rozrušují zdánlivé jistoty, běžně přijímané pravdy, stereotypní představy. Také varují před ukvapenými soudy (to je ona *epoché*, zdrženlivost), vedou k obezřetnosti. Filozofové se rádi tážou zgruntu, začínají od podstaty, ptají se stále dokola, stále hlouběji se noří ke kořenům, aby ohmatali základy, na nichž to celé stojí. Taky se ovšem rádi povznášejí nad běžný horizont, aby nahlédali z výše, z odstupu, nadhledu, z perspektivy věčnosti, meta-, *meta ta fyzika*, co je za, nad... A taky – na rozdíl od vědy, tedy vědy v pozitivistickém, striktně scientistním smyslu – filozofie ve všem vidí a za vším hledá člověka, jde jí o antropologický rozměr, nikoli jen o „věc samu“, o kauzu, předmět, objekt, oprostěný od subjektivity. Filozofie je subjektivní a nestydí se za to.

Neškodí občas se takto zásadně ptát – co je to vlastně ta chudoba, nouze, již charita řeší? Kdo jsou ti potřební chudáci, kterým pomáháme? Opravdu jsou to právě tyto znaky, jimiž rozpoznáváme stav bídy? Tyto neklamné symptomy nezpochybnitelně diagnostikují člověka jako klienta, jako příjemce, uživatele péče? Nespočívá ta nouze, bída, trapný nedostatek v něčem jiném? Možná že řešíme něco, co není ta největší bolest, zatímco skutečně vážný problém uniká naší pozornosti. Nejsme to spíše my, kdo potřebuje pomoc? Toto je zřejmě také obsaženo v záměru našeho semináře – „Chudoba v nás“.

Chudé máte stále kolem sebe

Je známo, že chudoba za určitých okolností platí za ctnost, někdy je dokonce záměrně provozována. Židovství, křesťanství, ale vlastně i islám však nejsou asketická náboženství – jako jsou například některé silné tradice v náboženstvích indických. Ale do raného křesťanství proniklo něco z dualistických systémů Předního východu, zoroastrismu, manicheismu, a proto po celý středověk existovala v křesťanstvu jistá paralelní linie asketického poustevnictví a mnišství, celibátnictví, půstů a okázalé střídmosti. I když – jak říkám – to není jádrem, srdcem křesťanství a asi to není ani v souladu s jeho duchem. Hédonismus ovšem také ne, dokonce ani řecká filosofická umírněnost, zlatá střední cesta. Důraz je jinde – na lásku, na bliženecký solidární vztah. Na nový život, žitý z víry v boží milost, z níž ale vyplývají nějaké vážné a přísné důsledky a nároky.

Přesto ale chudoba byla (a stále někde ještě je) jednou ze zvláštních křesťanských ctností. Tedy spíše skromnost, střídmost, pokora – jako postoj malého, nízkého, dítěte nebo sociálně deklasovaného. To znamená, že křesťan se principálně odlišuje od lidí pyšných, arogantních, samolibých, sebestředných, soběstačných. On má totiž zraněné srdce, otevřené bolesti, zkoušené životními ranami – a tato soucitnost je křesťanovo bohatství. My musíme být chudí – v tomto smyslu. Ty Ježíš blahoslaví.

Ale co ti chudí kolem?

Ježíš si neudělal z pomoci chudým program. Almužnictví pokládal za samozřejmý průvodní jev víry a zbožnosti – ostatně běžný už ve starém židovství, stejně jako v mnoha jiných náboženských tradicích.

Dělat sociální politiku, mít nějaký sociální program – to může kdekdo. Vlastně měl by. Ale založit na tom celou existenci je poněkud nelogické. Člověk se může upomáhat k smrti, a vlastní příčinu nouze nevyřeší, potřební tu budou dál. Chudé máte stále kolem sebe, říkal Ježíš. Navíc je docela pikantní, v jaké souvislosti to řekl!

Ježíšem hlásaná a požadovaná láska k bližním měla hlubší základ a širší rozsah a dosah. Můžete potěšit truchlící (to dnes dělá třeba krizová intervence), zastat se utlačovaných (například Amnesty International), milosrdný Samařan ošetřil zraněného (zdravotní služba)... Ježíš měl dokonce porozumění a dobrou radu pro ty, kteří byli společností odsuzováni a kamenováni, jako například cizoložná

žena, bohatý mladík, politický kolaborant (takže poradenství a psychologická podpora). Jde o to, kdo jsou ti potřební, jak rozmanité podoby má dnes bída, nouze...

Fatalismus

Chudoba, ta zlá, ničící člověka, do nebe volající, je do značné míry plodem fatalismu. Člověk věří v osudovost neví, nevěří, že může být líp, že i on se může mít lépe – a že pro to dokonce může sám něco udělat, že řešení je po ruce, východisko je, jen vykročit... Často to vidíme u svých klientů, pacientů, příjemců a uživatelů péče. Jsou v pasti, motají se v začarovaném kruhu a nevědí, jak z toho. Někdy je to tedy jen onen fatalismus, tedy víra v osud, přesvědčení, že věci jsou tak nějak dány a nedají se změnit. Fatalismus je zakořeněn v indických náboženstvích, je podstatnou součástí islámu, nakazil středoasijské mentality a přes Mongoly a Tatary vnikl i do ruské duše. Židovství ani křesťanství principiálně není fatalistické, zdůrazňuje sice Boha jako stvořitele a všemohoucího pána světa i lidských osudů, ale současně také zdůrazňuje, že Bůh ponechává člověku svobodu a cení si, když člověk dobrovolně vstupuje s Bohem do osobního vztahu a z vlastní iniciativy plní závazky vyplývající z tohoto „chození s Bohem“. V dějinách se vždy vyskytly různé důrazy v jednotlivých věroučných a zbožných tradicích, takže jsou jisté strategické koncepty, které více stavějí na oddanosti, poslušnosti a pasivitě, zatímco jiné na iniciativě a kreativitě. Rovněž v různých situacích je možno terapeuticky, pastoračně vypíchnout spíše moudré a trpělivé podrobení se okolnostem, tedy řekněme osudu, ale jindy naopak naléhat na silné vzepření se údajnému údělu a zápasit proti nepřízni osudu jako proti zlu, jež si Bůh nepřeje.

Misionáři a charitativní pracovníci, kteří vyjíždějí do vzdálených zemí, o tom často mluví, že největším nepřítelem jejich pomáhání je mentalita příjemců pomoci. Pomoc často není efektivně užitá ke skutečnému prospěchu obdarovaných. Nedokážou ji zpracovat, přijmou vděčně dary i péči, ale skutečné jádro této podpory přijmout neumějí, ačkoli by jim to mohlo trvale zvýšit kvalitu života a zmenšit útrapy dosavadního údělu. Proto se v různých oficiálních dokumentech, směrnicích a moudrých radách pro charitativní a rozvojové pracovníky tak často mluví o tom, že současně s pomocí je třeba dávat i naději, tedy víru v to, že může být líp a že i oni se mohou mít lépe, že nejsou vězni osudu, hříčkou okolností, obětí vnějších sil. Bude-li víra, bude i vůle, aktivita, chtění, přispění.

Fatalismus je ideologicky vzato nějakou formou determinismu, tedy přesvědčení, že člověk nemá mnoho příležitostí ke svobodnému rozhodování a jednání, protože je příliš limitován různými vnějšími tlaky a danostmi. O tom, jak rozmanitě a silně jsme determinováni, nás sugestivně přesvědčují mnohé vědecké experimenty a koncepce. A ovšem i pseudovědecké, a ideologické. Za vším jsou traumata z dětství, říká psychoanalýza. Za vším jsou třídní nerovnosti, tedy to, do jaké rodiny a společenské vrstvy se člověk narodil, říkají marxisté. Za vším je mafie, ilumináti, kapitalisti, bývalí komunisti, Putin, Trump, židé, zednáři atd., říkají milovníci konspiračních teorií. Nebo za všechno může hormonální nerovnováha, stav střevního mikrobiomu, kombinace stopových prvků apod., říkají někteří lékaři – a někteří léčitelé. A to jsme ještě nezmínili astrology, vykladače snů, milovníky grafů biorytmů apod. Hodně lidí říká – za to můžou ti či oni. Čímž myslí – Já nic, já muzikant. Co jsme mohli dělat? Co jsem měl dělat? Nemohl jsem dělat nic. Nemůžu dělat nic. Jsem malý, slabý, já to nevyřeším. Ať to napraví oni, kteří to zavinili. To by měl řešit někdo jiný – stát, úřady, mocní, bohatí, experti...

Toto je podle mě skutečná bída, dokonce příčina mnohých nouzí a nedostatků. Tento člověk je chudák. I když jsme v pokušení říct, že je vlastně hlupák a lenoch... Ale bohužel tak jednoduché to není.

Samozřejmě, že jsme determinováni, že vnější podmínky jsou mnohdy tak nepříznivé, že není v našich silách se jim vzepřít. Jistěže musíme někdy uznat, že za určitých okolností se nedá dělat nic. Ale opravdu je to tak často, vskutku to musí být tolik lidí? Vidíme to ve volbách, vidíme to ve výsledcích různých průzkumů veřejného mínění, vidíme to na neblahých společenských dopadech této fatalistické pasivity občanů, voličů, spotřebitelů. Svádět vinu na druhé, očekávat řešení a spásu od nějakých vyšších instancí – to je skutečný společenský mor. To by se mělo léčit.

Fatalismus je někdy vítanou výmluvou lenosti. To ostatně známe sami u sebe. (Dokonce jsme si pro to našli vhodnou slovní masku – říkáme tomu prokrastinace.) Samozřejmě že je to těžké, snad to

nejtěžší – zápasit s vlastní leností. Největší překážkou našeho vlastního pokroku, zlepšení vlastní životní situace, jsme my sami. Ale snad jsme už taky zkušený – a snad jsme si taky už něco osvojili z poznatků psychologie a různých managementů sebeřízení, a proto víme, že jsou na to všelijaké triky, že nemá cenu zmáhat se násilím, je třeba chytře nad vlastní leností vyhrávat cestou drobných sofistikovaných krůčků, jimiž se z té vlastní pasti dostáváme.

A konečně – někdy je tou pastí právě přijímání pomoci. Vy se to učíte – jak vlastní životní zkušeností, samotnou praxí pomáhání, tak i v odborných kurzech a školeních. Na pomoc a dary snadno vzniká návyk. A člověk, který se na nich stane závislým, upadá do nouze možná větší, než byla ta, z níž měla původně pomoc vysvobodit. Příjemce pomoci je oceňován, sociálně zaškaten. A začne se motat v bludném kruhu. Rychle se z něj stane pasivní fatalista, který si myslí, že osud tomu tak chtěl, zvykne si na svou malost a bezmocnost a už si z ní ani nechce pomoci ven.

Dva přístupy k nouzi

Musíme rozlišovat případy, kdy už nic než almužna není možné, byť by to znamenalo, že ji budeme muset udělovat pořád, a pořád stejně marně. (Je to možná něco na způsob paliativní péče ve zdravotnictví.)

Jsou ale i případy, kdy lze člověka posílit, nakopnout, stačí maličkostí, vrátit mu naději, sebedůvěru, důstojnost. Ujdeme s ním kousek cesty – a on už pak jde sám.

Rozpoznat to, to je vaše umění, vaše profesionalita. Někdy je to ovšem i náhoda, štěstí, milost.

Je to jako s dětmi. Víme, že rozmazlování, opičí láska, dětem škodí. Skutečná výchova vlastně trochu bolí. Jako každý trénink, výcvik, drezura. Oni se brání, vyčítají nám, vyhrožují. Ale my víme, že nesmíme polevit. Jednou nám za to poděkují. Proto jsou role otce a matky ve výchově odlišné. Jsou to dva typy pomoci. Matka miluje děti nepodmíněnou láskou, pomáhá jim vždy a za všech okolností, i když si to děti nezaslouží. Otec naopak miluje děti podmíněnou láskou. Říká jim – budu tě mít rád, až uděláš to a to. Dovede jim lásku z pedagogických důvodů odepřít. Ve skutečnosti se oba typy pomoci vzájemně doplňují a vyvažují. A v jisté menší míře musí umět matka někdy jednat jako otec a otec jako matka, role si vymění. (Nejhorší je, když je na to matka sama – není jí úplně přirozené hrát systematicky onu otcovskou roli.)

I obdarovaný má obdarovávat

Sociální a charitativní pracovníci moc dobře vědí, že i chudý musí umět dávat. Nechce-li se mu, není jeho chudoba pravou chudobou. Šikovný pracovník to umí zařídit, aby pomoc psychologicky fungovala jako motivace. Podle biblického Ježíšova rčení: Jdi i ty a čiň stejně! Není to žádná vypočítavost podle zásad *do ut des*, tedy dávám, abys dal. Ne, to není žádný utilitarismus ani reciproční altruismus. Je to terapeutické řešení, systémové, na člověka a jeho prospěch, na budoucnost zaměřené. Dát, dát almužnu, dát ji jednou, dvakrát – to může každý, to umí každý. Spontánně, bez valného rozmýšlení, bez kalkulu. Ale systém se na takovém přístupu založit nedá. I křesťanské církve, už ve středověku, dokonce i ve starověkém křesťanství v prvních staletích dokázaly almužnictví či špitálnictví usoustavit a dát jeho provozu racionální a efektivní charakter. Almužnu nemůže dávat robot, nějaký mechanický penězovod. Náš stát si to představuje jako plošné práškování sociálními dávkami. To je zvrácené, to se obrátí v posledku proti těm, kterým to mělo pomoci.¹

Almužna má jít od srdce. Ježíš sice říká, dávej tak, aby tvá levice nevěděla, co dělá pravice. Myslí tím, nekalkuluj, nehleď na následky, toto není případ racionálního plánování. Ale na druhé straně z širších souvislostí víme, že Ježíš neměl na mysli takové dávání almužny, jaké doporučoval Buddha. Ten právě důsledně trval na onom principu – dávej a neohlížej se. Buddhistická láska je lhostejná, neosobní, nesmí ulpívat – ostatně jáství nebo osoba podle buddhistů je jen iluze. Kdežto Ježíš, celá židovsko-křesťanská tradice, je personalistická, antropologická, stojí na vztahu já–ty. Čili křesťanská almužna se dává konkrétnímu člověku, ne prostě komukoli. Buddhista dává minci, jako by ho pálila v kapse, už to chce mít za sebou, splnil morální povinnost a spěchá pryč. Křesťan almužnou zvěstuje

¹ Systém plošně rozdělovaných demotivujících sociálních dávek začal novým zákonem o sociálních službách v roce 2007. Lepší by bylo, kdyby se pomoc distribuovala v místě, blíže konkrétním příjemcům, více v režii místních samospráv a lokálních podpůrných organizací.

poselství zachraňující lásky. Jeho almužna má spásně-terapeutický smysl. Proto tam musí být i zpětná vazba, proto se musíme tázat, jak bylo s pomocí naloženo, zda splnila svůj zamýšlený účel.²

Patologie pomoci

Pepíček – skaut – přišel domů. Maminka se ho ptá: „Proč jsi tak uválený, špinavý? Cos dělal, prosím tě?“ A Pepíček hrdě: „Já jsem pomáhal jedné staré babičce přejít přes ulici!“ „A to ses u toho musel tak ušpinit?“, ptá se maminka. „No, ona nechtěla jít...“, povídá Pepíček.

Někteří zkrátka chtějí pomáhat, mají takovou potřebu – někomu pomáhat. Často za každou cenu. A diví se, když někdo o jejich pomoc nestojí, nebo si jí neváží. Někdy je totiž i pomoc neadekvátní, dokonce kontraproduktivní, to znamená, že i když zpočátku zdánlivě prospěje, následně vyvolá další problémy, kterých předtím nebylo.

Tohle samozřejmě odborníci na sociální práci a charitu moc dobře vědí – že existují i patologické formy pomáhaní, že někdy pomáhající vlastně pomáhá sám sobě. Ale moc o tom nemluví, nevypichují tento moment moc do popředí.

Někteří jsou zase podobně jati soucitem, ve skutečnosti se ale nějak zvráceně dojmají cizí nouzí, bídou, do jaké sami nikdy neupadli, s lítostí se sklánějí k malým, poníženým, jaksi patologicky je fascinuje bolest, utrpení, lidské dno. Možná si tím slastně potvrzují stav vlastní relativní blaženosti. Nejsem na tom zase tak zle, ještě že mně se něco takového nestalo... Ukájejí se fakticky právě tím svým vlastním dojetím a soucitem. Někteří se s tímto afektem pak vrhají do horlivého a překotného pomáhaní – hlava nehlava. Známe takové případy z dějin, z literatury – šlechtici, buržoazní paničky... Dnes nám tyto afektované akty pomáhaní předvádějí salonní levicoví intelektuálové (kupříkladu neomarxistka Saša Uhlová, alarmisté z časopisu A2Alarm, lidé kolem Deníku Referendum, ombudsmanka Šabatová, aktivisté strany Zelených, jako např. Monika Horáková, lidé kolem Ekumenické akademie a další jim podobní). Odborníci to diagnostikují někdy jako neškodnou osobní libůstku, charakterovou zvláštnost, která ale snadno přeroste v patologickou formu narcistické hysterie, zvnějšňující vnitřní problémy do teatrálních akcí.

Salonní levicoví intelektuálové jsou jako novodobí puritáni. Je to pseudonáboženská sekta. Mají své zjednodušené vidění světa, šíří je kolem sebe s nakažlivou jistotou, že to, co oni si myslí, je přece všem jasné. Jsou přesvědčeni o své vyvolenosti a morální nadřazenosti. Odsuzují všechny, kdo s nimi nesouhlasí. S kazatelským zápalem všechny mustrují primitivními argumenty. Ale skutečnou diskusi a hlubší myšlenkovou práci odmítají.

Teoretikové sociální práce a znalci pomáhajících profesí vidí škodlivost takového příliš emočně exponovaného přístupu k pomáhaní. To je bohužel úskalí laického, amatérského angažmá. Kdyby se profesionál měl pořad dojmát nějakou nouzí, tak by ho city záhy ucloumaly. Profesně vedená pomoc, solidarita, péče, musí být racionální, systematická, vědecká. My to samozřejmě všechno dobře víme. Až na to, že ti dojímači se exhibují na očích veřejnosti, na ulicích, v médiích... Vyvolávají řetězovou reakci soucitu, šíří paniku, jsou to alarmisté.

Škála mezi póly

Všchno je to věc míry, jistého škálování. Rozlišujeme dualitu a polaritu. Dualita znamená nesmiřitelný rozpor dvou protikladů. Polarita naopak vzájemné přitahování a plodné napětí mezi dvěma protiklady. Dualita znamená boj, kdy jedna strana musí vyhrát a druhá být poražena. Polarita znamená, že obě protivy se vzájemně vyvažují a doplňují. Škálování pak spočívá v tom, že na jedné ose hledáme optimální vyvážení mezi oběma protikladnými tendencemi – což za měnících se podmínek může znamenat nikoli středovou pozici, ale třeba poměr šest ku čtyřem nebo sedm ku třem apod. Aristotelem upřednostňovaná zásada *mesotes*, ctnost uměřenosti, tedy jakéhosi optima či zlaté střední cesty, nespočívá v jednoduchém nalezení žádoucí pozice na jedné ose, ale spíše v kombinaci obou protikladů, třeba 70 % mateřského a 30 % otcovského přístupu, což se nedá představit metaforou osy nebo barevného odstínu, ale spíše matrice, šachovnice, nebo třeba taoistického symbolu (výsledkem kombinace černé a bílé v tomto případě není nějaký odstín šedé).

² Jestliže se před volbami zvyšují důchody, sociální dávky, minimální mzda, je to jasné kupování si voličů – ale ne prozíravá sociální politika. Odpovědná sociální politika myslí dál dopředu než jen do voleb. A ptá se, co lidem opravdu pomůže, co jim zlepší životy trvale, i bez další masivní a stále se zvyšující podpory státu.

Tedy – jaká míra, jaká kombinace?

Potřebujeme motivovat veřejnost, probouzet ji z letargie... Ale cítíme, že emoční křeče, hysterická teatralnost alarmistů a šířitelů sociálních a morálních panik vedou jen ke zkratkovitým závěrům. Přehánění a jednostrannost vedou často přesně k opačným výsledkům, než jaké jsme zamýšleli a chtěli.

Pokládám za zhoubné, když tito nápadně se dojmající svým vlastním soucitem (nad uprchlíky, pracovníky v drůbežárnách, Romy, bezdomovci, somálskými studentkami v hidžábu...), tito horlivě chtějící pomáhat za každou cenu, vlastně označují další a další chudáky, kterým je údajně pomoci zapotřebí. Lidé a skupiny takto onálepkovaní cejchem chudoby se automaticky stávají vydělenými ze společnosti, stávají se objektem péče, ne subjektem vlastního života a údělu.

A pokládám za obzvlášť zhoubné, když zapálení dojímači a pomahači začnou společnost citově vydírat, když začnou využívat svého společenského vlivu k tlaku na státní orgány, aby byla přijata jistá politická a administrativní opatření, jež pak nutí **všechny**, tedy i všechny ostatní, k solidaritě, k pomáhání. To je špatné – vnučená solidarita, pomoc financovaná z kapes těch druhých, vtělení jednostranných konceptů do systému sociální a zdravotní politiky, do pečovatelských soustav, záchraných sociálních sítí.

Můj názor je: více konkrétně cílené charity, méně plošného, anonymního rozdávání peněz. Více lokální podpory, méně centrálního řízení. Více subsidiárního principu, méně paternalismu. Solidaritu vždy z terapeutických a pedagogických důvodů vyvažovat adekvátní formou chytrého nátlaku na zásluhovost, osobní spoluúčast, odpovědnost za sebe sama.

Ale jak jsem řekl – je to věc škálování, tedy jistého posunu naznačeným směrem, ne zavedení extrémní, krajní pozice. Vymezuji se vůči levici. Ale to neznamená, že jsem pravičák v krajním slova smyslu. Jen se na škále posouvám mírně doprava od středu, ale v různých situacích a kontextech různě.

Změkčilá společnost, rozmazlení lidí. Infantilizace

Obávám se, že naše společnost strádá nedostatkem otcovského principu. Nemyslím paternalismus, ale onu podmiňovanou lásku. V poslední době jsme hodně změkčilí, zženštilí. Bereme na všechny a na všechno příliš mnoho ohledů. Bojíme se někomu něco říct, aby se to snad chudáčka nedotklo, aby si to náhodou nevyložil jako ponížení. Armády psychologů vyšetřují ve školách šikanu, vyptávají se dětiček v dotaznících – Řekl ti v uplynulém týdnu někdo něco ošklivého nebo nepříjemného? Ano? A tu to máme – šikana jak bič! Pak se divíme, že děcka nic nevydrží, když kolem nich chodíme jak kolem vzácného porcelánu. Na amerických vysokých školách je z toho mánie – studenti se brání, když mají být konfrontováni s něčím nepříjemným, jako je například výuka o druhé světové válce. Když se necítí dobře, chudáčci, tak jim ji zatajíme. Příště už jim raději rovnou dáme dudlíky a bryndáčky, preventivně. Taková je ostatně i situace s politicky korektní mluvou a jednáním ve veřejném prostoru. Člověk aby se bál cokoli říct, aby si to někdo nevyložil jako verbální agresi. Cenzurujeme se, kastrujeme vlastní jazyk.

Ti, kdo se hlasitě zastávají chudých, všelijakých slabých a znevýhodněných, někdy – když to přehánějí – v nich vlastně hýčkají pocit ublíženosti, rozmazlují je jako lítostivá opičí matka, čímž jim upírají možnost zocelit se a naučit se ony těžké situace zužitkovat v esenci životní moudrosti.

Paliativní péče

Některé nemoci jsou nevléčitelné. I když lékaři to neradi slyší. Jejich vědecká medicína s něčím takovým nepočítá – že by se něco nedalo řešit. A tak lékaři zběsile léčí a léčí a bojují a intervenují..., protože tak je to ve škole naučili, tak velí pokroková věda.

Jak nesnadno se prosazuje koncept paliativní péče. Jak nesnadno se do ní hledají lékaři. Ano, dnes už existuje i paliativní medicína. Ale musí být zcela nově založená, na jiném základě, vědeckém paradigmatu. V paliativní péči totiž nejde o to zvítězit nad nemocí. Už se neřeší problém, jen se v onom neodvratném procesu umírání, zániku, hledá optimální podíl lidské důstojnosti, nezbytné minimum relativní pohody.

I křesťanská charita koná někdy pomoc obdobnou paliativní péči. To v případech, kdy už řešení není možné, pokrok nepřipadá v úvahu. Viz např. někteří bezdomovci, narkomani, recidivisté, chronicky nemocní apod. Ale i tehdy je možno směřovat pomoc potřebným tak, aby alespoň minimum

lidství, důstojnosti, osobní hrdosti zůstalo zachováno. Skutečná nouze by byla, kdyby člověk už nebyl brán jako člověk.

Pán a rab

Kdo je vlastně chudý? Co to znamená být chudák?

Vždycky mě fascinuje, když můžu – v literatuře, filmu, divadle – nahlédnout do života šlechty, třeba anglické nebo francouzské. Zdánlivě jsou ti výše postavení na tom lépe – mohou si dělat, co chtějí, mají, na co jen pomyslí, nemusejí se nikomu podřizovat, jsou svými vlastními pány. Ale při bližším pohledu zjistíme, že oni jsou obklopení mraky služebnictva... Tedy v praxi jen několika typy: komorníků, lokajů, majordomů, pokojských, kuchařek, kočí a šoférů. A tato malá armáda domácích podřízených ve skutečnosti vytváří značně komplikovaný chod každodenního provozu oné obří domácnosti. Šlechtic, jakkoli je jejich pánem, je fakticky odkázán na pomoc svých sluhů, sám se bez nich ani neoblékne ani nenají. Je mezi nimi značný stavovský předěl, ale tím, že si páni své sluhy museli značně pustit k tělu, přišli o podstatnou část toho nejcennějšího, co měli, totiž samostatnost a svobodu rozhodování. Sloužící poslouchají rozkazy, ale nemohou jednoduše splnit kdeco, takže pán je ve svých rozmarech značně brzděn reálnými limity svého dvora. Navenek jde o zdánlivě asymetrickou sociální strukturu, ale vnitřně je to organická symbióza propojená četnými životodárnými vazbami vytvářejícími celek pevně semknutý víc, než by vnější pozorovatel čekal a než by si sám pán přál.

A to jsem ještě nemluvil o tom, jak je šlechtic nesmírně omezen ve své svobodě psanými i nepsanými pravidly, zvyky, tradicemi, veškerou tou etiketou, bontonem, dvorskou kulturou. A nadto ještě politikou – tou rodovou, rodinnou, i tou státní, případně ještě regionální.

Čili – sluha, jakkoli nemá tolik možností, je paradoxně limitován méně než jeho pán. Má v rámci svých determinací relativně víc volnosti než zdánlivě svobodný šlechtic. Pán, ač je svobodný, má reálně hodně svázané ruce.

Tím chci říct: ona to není vždycky jen slast a výhra – být šlechticem, tedy být příslušníkem tzv. privilegované vrstvy, třeba být bohatý, být šéfem, továrníkem, politikem, slavnou osobností...

Levičáci se na aristokraty a buržuje vždy dívali s nenávisí, vlastně se závistí: Vždyť ti páni ty chudáky podřízené vykořisťují! Tyjí z jejich práce, služby. Taková sociální stratifikace je nespravedlivá, protože je asymetrická, nůžky jsou značně rozevřené.

Ale já jsem se na to vždy díval i z druhé strany. Chtěl bych být v kůži toho bohatého podnikatele? Se všemi těmi jeho starostmi, povinnostmi? Se vším tím rizikem katastrofálních ztrát a pádů, které takové podnikání obnáší? Chtěl bych být anglickým šlechticem? Je to lákavé – všechny ty krásné budovy, interiéry, umění, parky, hostiny... Ale ta sešňěrovanost tradicemi, ta omezení vyplývající z ohledů na chod početného obslužného personálu... Ne, za tuto cenu bych to nechtěl. To jsem na tom lépe s tím málem, co mám.

Tento obraz **pána a raba** použil filosof Hegel ve své slavné Fenomenologii ducha. Každý člověk podle Hegela potřebuje mít nějaké uznání, totiž aby byl sám sebou, musí být jako samostatná bytost respektován ostatními, někým jiným. Jenomže pak je tu taky potřeba nezávislosti, která je v krajní podobě vyhrocena v principu konkurence, boje. Každý druhý je můj sok, nepřítel. Svou nezávislost dokážu v mezním případě tím, že toho druhého zabiju. Pak už mou svébytnost nic neohrožuje, jsem sám sebou. Ale kdo mi pak poskytne ono cenné uznání? Ke všemu je tu ještě dichotomie ducha a těla. Když se pustím do boje s druhým rivalem, riskuji, že sám přijdu o život. Dožaduji se sebe-vědomí, tedy něčeho duchovního, personálního. Ale musím přitom být ochoten vzdát se třeba i svého těla. K tomu je třeba nejvyšší statečnosti, největšího odhodlání. Hegel tvrdí, že kdo se bojí o svůj život, ten ho není hoden, zbabělý nemůže být osobou v plném slova smyslu. Jenom vskutku velký člověk, pán, je ochoten za sebe sama i život položit – čímž ho ale paradoxně právě získává. Malý člověk, rab, se bojí, a proto není plně sám sebou. Rab je ovšem člověk těla, zvnějšňuje své bytí tím, že pracuje v materiálním světě. Tělesnost, svět věcí a předmětů je jeho doména. Pán naproti tomu své bytí internalizuje, zniternuje. Má své sebevědomí, ale za cenu, že si neví rady s tělesným světem. A tak se oba, pán i rab, vlastně vzájemně podmiňují, potřebují se, doplňují se – i když je mezi nimi asymetrický vztah. Tento komplikovaný a ne zcela jasný Hegelův obraz nepopisuje jednoduše společenskou situaci vládnoucích a ovládaných. Představme si spíše, že mluví o jakýchsi rolích, pozicích, které každý občas zastáváme. Například role muže a ženy, otce a matky, nadřízeného a podřízeného ve firmě. Jsou to

ambivalentní role. I když je v nich někdo tradičně společensky vnímán jako nadřazený, ve skutečnosti není, má jen dočasně jinou funkci.

Později si tuto Hegelovu figuru pána a raba adaptoval Marx do velmi zjednodušené verze kapitalistického vykořisťovatele a vykořisťovaného dělníka. Pán, kapitalistický továrník, aby mohl kumulovat svůj zisk a rozvíjet tak své panství, svou nadřazenost, potřebuje dělníka, dělníky. Ty pověřuje materiální prací ve vnějším světě. Dělník do své práce vkládá sám sebe, celou svou esenci. A kapitalista, zaměstnavatel, si přivlastňuje skutečný zisk, nadhodnotu dělníkovy práce, řekněme jeho duši. A dělníkovi odcizená práce se obrací v jemu nepřátelskou sílu, která ho dále utiskuje.

Tuto jednostrannou interpretaci si na dlouhá léta osvojila levice a představovala vztah zaměstnavatele a zaměstnance jako rozpor, jako asymetrické vykořisťování. Továrník, kapitalista, buržuj, byl vtělené zlo; a dělník byl onen chudák, jehož se levice zastává a v jehož jménu brojí proti kapitalistům a kapitalismu. Tuto karikaturu kreslí levice dodnes. Sociální demokracie ale všude ve vyspělém světě ztrácí tradiční pozice, protože všichni vidí, že takto vykořisťování nefunguje. Dělníci dnes už téměř nejsou, a ti, kteří jsou, nejsou automaticky chudí a necítí se nutně vykořisťováni, a většinou už nevolí sociální demokracii. Sociální demokracie si pozdě uvědomila, že podnikatel není automaticky vydrhouch, že bez jeho štedrých daní by ostatně sociální stát neměl na vyplácení dávek. Zkrátka marxistická mantra už zní jen v kruzích salonních levicových intelektuálů, zcela odříznutých od reality.

Hegelova myšlenka se dá interpretovat tak, že nezáleží na sociálním postavení, majetku, pracovním zařazení, funkcích a rolích. To, zda a nakolik člověk realizuje svůj potenciál, je dáno jeho odvahou k sebe-vědomí, vědomí o sobě. Záleží na jeho vztahu k sobě, ke své tělesnosti, ke smrti. Jinými slovy – to, zda člověk bude vést spokojený, kvalitní, naplněný život, záleží na faktorech, které nejsou redukovatelné jen na materiální složku.

Štěstí

To, oč nám zde dnes jde, totiž chudoba, je jev, který se objevuje na škále, na níž měříme a do níž vynášíme tzv. **životní úroveň**. Na jedné straně hodnoty směřují k bohatství, dostatku, na druhé k nouzi, bídě, chudobě. Byly doby, kdy se životní úroveň měřila příjmem na hlavu, velikostí a vybavením bytu, dostupností tekoucí vody, teplé vody, koupelny, vlastnictvím televizoru, mobilního telefonu, počítače atd. Dnes přicházíme na to, že tyto materiální ukazatele nevypovídají vše. Proto se zaměřujeme spíše na životní pohodu, spokojenost, štěstí. Nový výraz **wellbeing** nás chce vymanit z nedorozumění, jimiž byly zatíženy výrazy blaho, blahobyť, a vlastně i ono štěstí (*happiness*). Tímto směrem se vydávají i nové definice zdraví, na nichž se shodla Světová zdravotní organizace (WHO).

Na čem se dá dobře měřit wellbeing? Pochopili jsme, že pohoda, spokojenost či štěstí neroste kauzálně a přímo úměrně s vlastnictvím materiálních statků. To prokázal např. tzv. **Easterlinův paradox**.

Jak máme zjišťovat, zda lidé jsou šťastní, spokojení? Mohli jsme si všimnout, jak tyto výzkumy štěstí neodpovídají naší intuici, ale ani datům z ekonomických a sociologických průzkumů. Dlouhodobě se za nejšťastnější pokládají Dánové, následovaní dalšími Skandinávci. Češi se umísťují poměrně nížko, níže, než bychom čekali. I když jsme se v posledních letech, zejména po skončení krize kolem roku 2013, posunuli o pár příček vzhůru. Je zřejmé, že výsledky těchto průzkumů ovlivňují i typické národní mentality a snad i náboženské tradice a morální důrazy s nimi spojené. Češi asi nejsou oproti Dánům o tolik méně spokojení se svým životem, jen jsou to větší pesimisté, škarohlídi a chroničtí stěžovatelé.

Zkušenosti výzkumníků naznačují, že lidé v dotaznících na otázky týkající se štěstí, spokojenosti, pohody apod. odpovídají v závislosti na momentálních okolnostech. Stalo se jim v posledních dnech něco nemilého? Budou tvrdit, že jsou dlouhodobě nespokojení se svým životem. Právě si doma udělali generální úklid nebo si nechali vymalovat? Určitě budou tvrdit, že jsou dlouhodobě spokojení.

Takzvaná osobní pohoda do značné míry souvisí s důvěrou ve své nejbližší okolí. Mohu se spolehnout na členy své rodiny? Víím, co můžu či nemůžu čekat od sousedů v domě, ulici? Můžu se s klidem obrátit na úplně cizího člověka na ulici s nějakou prosbou nebo třeba jen s milou poznámkou? Nebude si to vykládat jako dotěrnost či obtěžování? Jestli i úplně cizí lidé jsou si vlastně sousedy a vzájemně spoluobčany, pak je celá společnost výrazně spokojenější.

Jde-li nám tedy ve skutečnosti o štěstí, spokojenost, dobrou životní pohodu lidí – v sociální politice, ale vlastně v jakékoli politice –, pak musíme vědět, že v penězích ono štěstí nespočívá. Jistěže to bez peněz nejde. Ale taky nefungují jako pilulka, která automaticky na každého zabírá.

Musíme vědět, co na lidi zabírá. Maličkosti, které jsou většinou v jejich moci. Čistota, úklid, pořádek, údržba, pěkné prostředí a okolí. Pěstování pozitivních sousedských vztahů a občanských poměrů. Úsměv, odhození masky škarohlída, osvobození se od strachu, že každý druhý, jiný, je nepřítel, konkurent, rival. Zkušenost, že se mi něco podařilo, že má práce měla smysl a přinesla někomu prospěch. Když mě někdo pochválí a povzbudí.

Heideggerova chudoba

Německý filosof Martin Heidegger ve svých těžkých a temných, ale závažných textech tematizuje chudobu, a to s pomocí výrazů Not (nouze), Armut (chudoba), Elend (bída) a Gelassenheit (ponechanost, odevzdanost) – a vzdáleně také Gefahr (nebezpečí).

Říká, že protipól bohatství versus chudoba se má k sobě asi jako centrum a periferie. Je to vztah koincidence, oba póly na sebe vzájemně po-ukazují. „Stali jsme se chudými, abychom byli zbohateni.“ Avšak zbohatnutí nenásleduje za chudobou jako následek za příčinou, nýbrž skutečné chudinství je vpravdě bohatstvím. Kdo nemá již ničeho, obdržel vše. Být chudý souvisí s Gelassenheit, tj. oproštěností, ponecháním věcí být tím, čím být chtějí. Vypadá to jako pasivní rezignace, ale je to spíše moudré osvobození se a soustředění se, usebrání. V tomto osvobozujícím spočinutí se bytí, naše existence, vpravdě otevírá a vydává a tím se napojuje na svůj hluboký zdroj. Heidegger se nedovolává rozumu a jeho logických argumentů, nýbrž básníků a jejich veršů. Je to míněno poeticky, ba mysticky. Vlastně až nábožně. Ve víře taky neplatí rozumová pravidla, často je všechno naopak, a přesto je tento paradox jaksi pravdivější, hlubší, než smyslová fakta a racionální konstrukty. Člověk musí sestoupit do osamění a obrnit se trpělivostí, aby se napojil na hlubší pramen životodárné síly. Mystikové mluví o „noci duše“, což může být pád do smutku, deprese, ale taky snášení ubíjející nudy. To je ono Gefahr, nebezpečí, úklady, jež na nás číhají na cestě životem. Ale bez schopnosti snést noc by člověk nemohl zažít svítání.

Heidegger zdůrazňuje Gelassenheit, spočinutí, ponechanost, oproti Nietzscheově apelu na vůli, vůli k moci. Gelassenheit je opakem vůle k životu. Člověk může naleznout a získat sám sebe, jen když nabude schopnosti od sebe poodstoupit, jaksí se vzdát oné zoufalé touhy zabezpečit si život chtěním, vlastními silami. Teprve toto vzdání se ho vskutku obohatí. Chudoba je důležitý existenciální postoj.

Já vím, namítnete: Co si z toho ten nuzný vezme, když mu nabídnu poetické usebrání, filozofické rozjímání, případně kazatelskou moralitku? On prostě nemá na živobytí, nemá kde spát, neví si rady se svými existenčními problémy...

Opácím – ale náboženství také tak postupuje. Křesťanská almužna není prostě finanční transakce, která řeší něčí ekonomický problém. Bez zbožnosti a morálky by nebylo almužny – a almužna s sebou nese jako svou hloubku a své pozadí duchovno, s jeho hlubokomyslnými úvahami i moralizujícími apely.

Vypadá to, jako bych si protiřečil: Není to opět onen nebezpečný fatalismus? Není tato duchovní pokora a existenciální skromnost pádem do pasivity, závislosti? Na povrchu to tak vypadá, ale toto není povrchní postoj. A máme zkušenosti, že bere-li to člověk vážně a poctivě, narazí v hloubi na onen pramen... filosof by řekl „blaženého života“. Bez ohledu na to, je-li schopen básnické imaginace, filozofického ponoru či mystického vytržení.

P.S.

Jednotlivé odstavce tohoto příspěvku jsou nutně útržkovité, ale také relativně samostatné, mohou se tedy číst na přeskáčku a působit jako izolované teze a podněty. Jsou však mezi nimi i četné vazby a souvislosti. Je možno je přeskupovat do jiného pořadí a vytvářet nové myšlenkové linie.

Jsou mé názory a teze jednostranné? Zajisté. Vyvažuji jimi jiné jednostranné důrazy. Že si snadno nabíhám na kritiku? Jen kritizujte, tříbíte si vlastní názory.